

4. Гольдштейн Г. Я. Основы менеджмента / Г. Я. Гольдштейн. – М., 1998. – С. 14-18.
5. Ильин Е. П. Психология индивидуальных отличий / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2004.
6. Зазыкин В. Г. Акмеологические проблемы профессионализма / В. Г. Зазыкин, А. П. Чернышов. – М., 1993.
7. Лебедев В.И. Личность в экстремальных условиях / В.И.Лебедев. – М.: Политиздат, 1989. – С. 23-54.
8. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К.Маркова. – М., 1996. – 258 с.

In the article the results of research of properties of personality are presented by a decisionmaking in crisis terms. Results are presented dependence of efficiency of helping professions (psychologist, manager on a personnel) on skills of making decision, providing their making and internalss.

Keywords: personality, decision-making , professionally important internalss.

Отримано: 14.02.2011

УДК 159.923.2-053.6

Г.М.Свіденська

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ САМОСВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ

Стаття присвячена актуальній для підліткового віку проблемі формування самосвідомості. Представлено і теоретично обґрунтовано психодіагностичний інструментарій, як той, що базується на методах, які дозволяють моделювати та розвивати самосвідомість і творчий потенціал особистості. Проаналізовано процес формування і розвитку самосвідомості в підлітковому віці та своєрідність його окремих складових, а саме “Я-концепції”, “Я-образу. Визначається, що “Я-концепція” не просто продукт самосвідомості, а є суттєвим чинником детермінації поведінки людини, таке внутрішньо-особистісне утворення, яке багато в чому визначає її напрямок, її активність, поведінку в ситуації вибору, контакту з людьми

Ключові слова: самосвідомість, “Я-концепція”, “Я-образ”, підлітковий вік, психодіагностичний інструментарій.

Статья посвящена актуальной для подросткового возраста проблеме формирования самосознания. Представлено теоретико-методологическое обоснование психодиагностического инструментария, которое базируется на методах, позволяющих моделировать и развивать самосознание и творческий потенциал личности. Проанализирован процесс формирования и развития самосознания в подростковом возрасте и своеобразия его отдельных составляющих, в частности “Я-концепции”, “Я-образа”. Определяется, что “Я-концепция” не просто продукт самосознания, а является существенной составляющей детерминации поведения человека, такое внутреннеличностное образование, которое, в большинстве случаев, определяет ее направление, ее активность, поведение в ситуации выбора.

Ключевые слова: самосознание, “Я-концепция”, “Я-образ”, подростковый возраст, психодиагностический инструментарий.

Проблема самосвідомості – одна із найактуальніших проблем практичної психології. Самосвідомість – це усвідомлене ставлення людини до своїх потреб і здібностей, потягів і мотивів поведінки, переживань і думок.

Серед найновіших досліджень питань розвитку самосвідомості в підлітковому віці багато робіт присвячена різноманітним аспектам цієї проблеми. Так низка психологів (К.О.Абульханова-Славська, І.В.Барішнікова, І.Д.Бех, О.В.Іваненко, І.П.Манюха, А.Б.Орлов, А.В.Петровський та ін.) вказують, що людина приходить до того чи іншого уявлення про себе, які внутрішні дії при цьому робить, на що спирається. Разом з тим, проблему “Я-концепції” в цих дослідженнях подано на теоретичному рівні. Великий внесок у розробку цієї проблеми внесли Є.С.Приславський, Р.В.Моляко, І.М.Попович, Л.М.Співак, у роботах яких визначено особливості “Я-образу”; в практичному план досліджувались питання особливостей процесу засвоєння соціальних норм та установок; вивчалась тривожність та самооцінка; але, на жаль, результати цих пошуків ще не знайшли відображення в таких психологічних методиках (А.Анастасі, О.О.Бодальов, Л.Ф.Бурлачук, С.М.Морозов, А.М.Прихожан, В.В.Столін) [1; 4].

“Я-концепція” – це динамічна система уявлень людини про себе, яка включає усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних особливостей; самооцінку та суб’єктивне сприймання зовнішніх факторів, які впливають на особистість. Вивчаючи особливості розвитку самосвідомості в період підліткової кризи, ми виходили з того, що “Я-концепція” формується під впливом життєвого досвіду суб’єкту, насамперед стосунків у сім’ї, проте вона досить рано набуває якості активності і починає впливати на інтеграцію цього досвіду, на міру особистості, систему її очікувань та прогнозів щодо свого майбутнього.

Метою статті є аналіз теоретико-методологічних засобів емпіричного дослідження компонентів самосвідомості

Аналіз процесу самосвідомості виявився більш складним, ніж аналіз продуктів цього процесу. Діагностика самосвідомості спрямована на виявлення продукту самосвідомості – уявлення про себе. Аналіз “Я-образу” дозволяє виділити в ньому два суттєвих аспекти: знання про себе й самовідношення.

Упродовж життя людина пізнає себе, накопичує про себе знання, що і складають змістовну частину її уявлень про себе. Цілком очевидно, що знання про себе їй не байдужі. Те, що в них розкривається, виявляється об’єктом її емоцій, оцінок і стає предметом більш – менш стійкого самовідношення.

Самовідношення, у свою чергу, виявляється структурно – складним утворенням, що включає як загальне почуття, за чи проти себе, так і більш специфічні виміри і самоповагу, аутосимпатію, самоінтерес, або близькість до самого себе, тобто очікуване ставлення інших. Проте не все досягається в самому собі і не все у власному самовідношенні ясно усвідомлено; деякі аспекти вислизують від самосвідомості, тобто залишаються не усвідомленими. У зв’язку з цим виникає низка принципових методологічних проблем психодіагностики самосвідомості.

На нашу думку, одна з актуальніших проблем – це розмежування самоопису випробуваного (“Я-концепція”) та його оцінка самого себе. Розглядається соціальна бажаність описуваних рис, тактика самопрезентації, галузь саморозкриття, ідентифікованість чи анонімність відповідей, тактика погоджуватися чи не погоджуватися з твердженнями, характер і ступінь обмежень у формі відповідей на пункти (питання), контексту цієї процедури діагностики, установки, чекання й інструкції, способи підрахунку індексів і статистичні процедури. Разом з тим, певну роль грають рівень інтелектуального розвитку, установки у ставленні до дослідника, почуття психологічної безпеки і комфорту в ситуації тестування тощо.

Прогрес у рішенні цих методологічних проблем психодіагностики виявився пов’язаним із просуванням у розумінні психологічної суті самого процесу самосвідомості та його підсумкового продукту – “Я-концепції”. Зупинимось більш детально на характеристиці кожного з них.

Проблема соціальної бажаності виникає щоразу при використанні самозвітів у тих сферах, у яких існують еталони належного, правильного образу дій, думок тощо. Але особливо гострою ця проблема виявляється в ситуації дослідження “Я-

концепції”. Вона полягає в тому, чи потрібно прагнути до “вираховання” соціальної бажаності із самоописів. Прагнення бачити і культивувати в собі соціально цінні якості – одне з реальних прагнень людини, що, звичайно, відбивається в його “Я-концепції.”

Стратегія само презентації (самоподачі). Виходять із уявлень про те, що всяка людина зацікавлена у враженні, яке вона справляє на оточуючих. Певні аспекти поведінки людини спеціально спрямовані на встановлення, уточнення і підтримку свого образу в очах інших.

Дослідження феномена самопрезентації змушують більш ретельно аналізувати умови проведення діагностичної процедури, оцінювати вплив таких параметрів діагностичної ситуації, як сприйняття випробуванним подальшої долі результатів тестування, можливостей продовження контактів із психодіагностом, статі, віку і статусу психодіагнosta. Випробуваний не просто повідомляє те, що він про себе міркує, але активно подає себе, намагаючись справити враження, що узгоджується з його особистістю в цілому, із ситуацією і партнером по спілкуванню.

Складна будова “Я-концепції”. Психодіагностичні дані можуть інтерпретуватися лише в контексті теоретичних уявлень про будову “Я-образу” і процесу самосвідомості в цілому.

Розходження в суб’єктивній значимості вимірів “Я-концепції” – це ті знання за змістом про себе в різних людей, які можуть мати різну суб’єктивну значимість. З цього витікає, що використання в індивідуальній психодіагностиці універсальних змістовних вимірів “Я-концепції” може приводити до помилкових висновків [6, с. 221].

Уявлення про себе багатопланові. Вони можуть відноситися до різних сфер прояву людини. Такі дослідники як У.Джемс, К.Роджерс, М.Розенберг і багато інших, виділили різні форми уявлень про себе, диференційовані по сфері проявів людини (“соціальне Я”, “духовне Я”, “фізичне Я”, “інтимне Я”, “публічне Я”, “моральне Я”, “Я” тощо), або (“реальне Я”, “ідеальне Я”), або у часовому контексті (“Я в минулому”, “Я в сьогоденні”) та інші ознаки. Слід підкреслити, що всі ці уявлення у суб’єкта існують як видно, самостійні, але наскільки вони зв’язані із самовідношенням і поведінкою у відповідних ситуаціях – це питання залишається відкритим [2, с.253].

Отже, аналіз наукових праць, присвячений вивченню проблеми самосвідомості, свідчить що всі питання більш глибоко вивчаються на теоретичному рівні, а на практичному дуже мало.

Предметом нашого дослідження стали психологічні особливості розвитку самосвідомості в період підліткової кризи. У

зв'язку з цим, спираючись на теоретичні положення багатомірної будови самосвідомості, з огляду її складності, ми вважаємо необхідним звернутися до вивчення її складових і детально розглянути структурні компоненти та її особливості у підлітків.

Становлення самосвідомості в цей період визначає певне соціальне зростання по відношенню до визначення нової “внутрішньої позиції”, в основі якої лежить прагнення бути відповідальним за себе, свої особистісні якості, свої погляди і здатність самостійно відстоювати свої переконання. Самосвідомість у цьому віці вже включає в себе всі компоненти самосвідомості дорослої людини. Інша річ, якого рівня вони досягають у своєму розвитку в підлітка, які з них займають центральне місце в структурі його особистості.

Уявлення про себе (суб'єктивний образ свого “Я”) складається під впливом оцінюючого відношення інших людей. В сучасній психології самосвідомість досліджується шляхом застосування різних психологічних технік, що застосовуються в залежності від мети дослідження [8, 9]. До них треба віднести:

1) методика семантичного диференціалу використовувалась для аналізу “Я-концепції” і самооцінки за А.Шмельовим та В.Петренко, що проводилась за таким планом: оцінювання поняття “Я” – “моє сьогоденне Я”; оцінка особистісних властивостей “Я”; оцінка полюсів: “моє ідеальне Я” і “Я, яким я більш за все не подobaюсь”; “погане Я” – “сьогоденне Я”; “погане Я” – “ідеальне Я”;

2) проективні техніки репертуарних решіток за В.Петренко А.Шмельовим та Є.Шильтейном, які використовуються при дослідженні рівневої структури “Я”, що самопрезентуються при вивченні співвідношень між рівнями глибинного самовідчуття, поведінкових установок, вербалізованих уявлень про себе;

– методика Дембо-Рубінштейна;

– опитувальник ставлення В.Століна, що містить чотири шкали (самоповага, аутосимпатія, самоінтерес, очікуване відношення навколишніх);

– методика “Квантифікація міжособистісних відносин і “Я-концепція” за А.Петровським і А.Реан, що призначені для діагностики взаємин між особистістю й найближчим оточенням, для виявлення уявлень суб'єкта про себе, своє “ідеальне Я”, “Я очима близьких”; модифікація цієї методики використовується для вивчення “образу Я”, тенденцій особистісного розвитку.

Певний інтерес викликає класифікації діагностичних методик самосвідомості запропоновані В.В.Століним і О.О.Бодальовим, до яких відносяться:

1) Стандартні самозвіти у формі опису і самоопису (тестувальники, списки дескрепторів, шкальні техніки). До цього типу методик відносяться тест-опитувальники, що складаються з більшменш розгорнутих тверджень, що розкривають відношення випробуваного до самого себе в різних життєвих ситуаціях; почуттів, думок щодо тих чи інших подій, чи обставин у житті суб'єкта; поведінкових проявів, взаємин з іншими людьми. В різних опитувальниках спосіб відповіді широко варіює: використовується двох-, трьох-, чотирьох-, п'яти-, семи- альтернативних виборів, вербальна чи невербальна згода.

Шкала “Я-концепції” Теннессі (The Tennessee Self Concept) – опитувальник, призначений для підлітків (з 12 років) і дорослих. З його допомогою можна виявити глобальне самовідношення (самозадоволеність) і специфічні форми самоствавлення до свого тіла, до себе як морального суб'єкта, до себе як до члена родини тощо. Опитувальник також дозволяє дати диференційований висновок про самовідношення на відміну від змістовного аспекту “Я-концепції” (самоідентичності і характеристики, що диференціюються).

Шкала дитячої “Я-концепції” Пірса-Харріса. (Piers-Harris Children’s Self Concept Scale) – популярний у США опитувальник, складений з 80 простих тверджень щодо свого “Я” чи тих чи інших ситуацій і обставин, зв’язаних із самовідношенням. Призначений для дітей у віці від 8 до 16 років.

Шкала самоповаги Розенберга (Rosenberg’s Self – Esteem Scale) – опитувальник для підлітків, що виявляє глобальне самовідношення.

У цілому, незважаючи на методологічну критику опитувальників, вони залишаються основним інструментом у дослідженнях “Я-концепції”; до того ж постійно створюються нові опитувальники для специфічних цілей і популяцій.

Різновидом стандартизованого самозвіту є *контрольні списки*. Від опитувальників їх відрізняє стислість пунктів, аж до окремих прикметників. Найбільш відомий контрольний список прикметників Г.Гоха (Gough H.), який містить 300 особистісних прикметників, розташованих за абеткою. Випробуваний згідно інструкції повинен вибрати ті з них, що відповідають об'єкту. Список створювався не як інструмент для діагностики “Я-концепції”, але одержав поширення й у цій якості.

На думку О.О.Бодальова і В.В.Століна, контрольні списки відносно зручні діагностичні інструменти в плані простоти застосування й обробки, однак вони мають ряд недоліків. По-перше,

вони нав'язують суб'єкту оцінку по параметрах, що, можливо, не є значимими для його "Я-концепції", але за якими грамотна людина загалом може дати оцінку й у результаті може виникати деякий "фантомний" самоопис. По-друге, винесення категоричних суджень щодо значимих для суб'єкта особистісних параметрів наштовхується на внутрішній опір. По-третє, як показано вже в дослідженнях Ч.Осгуда і його колег (Osgood З, Suci З, Tannenbaum Р, 1957), значення слів крім предметного, деннотативного також є афективним, коннотативним значенням. [2, с.257].

2) Нестандартизовані самозвіти у формі вільних самоописів з наступним конвент – аналізом. Оскільки "Я-концепція" так чи інакше виявляється в будь-якому розгорнутому самоописі (у щоденникових записах, у нестандартизованих відповідях на питання анкети чи інтерв'ю, у листах та ін.), з'являється можливість застосувати до деякої сукупності текстів процедуру контент-аналізу.

Тест двадцяти тверджень на самовідношення (Twenty statements self attitude Test – Kuhn М, McPartland Т) – техніка, заснована на використанні нестандартизованого самоопису з наступним контент-аналізом. Випробуваного просять упродовж 12 хвилин дати 20 різних відповідей на питання, звернене до самого себе: "Хто я такий?". Аналіз даних досліджень дозволив виділити ряд категорій, що згодом використовувалися в контент-аналізі: соціальні групи (стать, вік, національність, релігія, професія); ідеологічні переконання (філософські, релігійні, політичні і моральні висловлювання); інтереси і захоплення; прагнення й цілі; самооцінки і т.п.

Найбільш часті категорії, виявлені на великих вибірках у зарубіжних дослідженнях: професійна ідентичність, сімейна роль і статус, подружня роль і статус, релігійна ідентичність, стать і вік. Звичайно робиться припущення, що порядок згадування категорій відповідає виразності і значимості відповідних ознак, тобто структурі самоідентичностей.

Оцінюючи стандартизовані самозвіти з застосуванням контент-аналізу загалом, треба відзначити, що основна їх перевага в порівнянні зі стандартизованими самозвітами складається у потенційному багатстві відтінків самоопису й у можливості аналізувати самовідношення, виражене мовою самого суб'єкта, а не нав'язаним йому мовою дослідження. Це, проте, є й одним із обмежень цього методу – суб'єкт із нижчими лінгвістичними здібностями і навичками самоопису виявляється в гіршому положенні у порівнянні з людиною, що володіє багатшою лексикою

і навичками самоопису для передачі своїх переживань. Ці розходження можуть затушовувати розходження в самовідношенні і “Я-концепції” в цілому. На нестандартизовані самозвіти також впливає стратегія самоподачі, що повинна враховуватися при інтерпретації результатів.

3) Ідеографічні техніки, засновані на використанні психо-семантичних закономірностей, аналізі індивідуальних матриць, при якому простір самоопису і його змістовних осей задані не споконвічно на основі усереднених даних, а виявляються в певного конкретного випробуваного. І.С.Булах підкреслює, що результати інтерпретуються не шляхом співвіднесення з “нормою”, а щодо інших характеристик того ж суб’єкта. До цієї групи технік прийнято відносити так звані “техніки репертуарних решіток” чи “репертуарні особистісні тести”. Найбільш відомою на цей момент є методика “Репертуарні решітки Дж. Келли” [2].

4) Проективні техніки, включаючи підклас і рефративних досліджень самовідношення і “Я-концепції”, в цілому, придатні для аналізу трьох різних аспектів самовідношення, що тією чи іншою мірою, вислизають при аналізі прямого самозвіту. По-перше, мова йде про ті несвідомі компоненти самовідношення, що припускають внутрішньоособистісні захисти, що не допускають це самовідношення до свідомості. По-друге, про “непомічене, ненавмисне самовідношення”, що людина утрудняється адекватно вербалізувати. По-третє, про ту “небажану” самооцінку, що суперечить соціально-прийнятним зразкам особистості.

Найбільш часто для аналізу самовідношення використовується експресивна проективна методика малювання людини, розроблена К.Маховер (Machover K.) [3].

Тематичний апперцептивний тест (Murray H.) також належить до проективних технік, використовуваним для аналізу “Я-концепції” і самовідношення зокрема. Його використання засноване на тій ідеї, що опис героя відбиває уявлення про себе оповідача.

Відомі також спроби використання для аналізу самовідношення тесту чорнильних плям Роршаха і тесту незакінчених речень.

Рефрактивними техніками Дж. Ліндсей (Lindsey G) назвав процедури, у яких люди роблять оцінку якихось своїх атрибутів, не усвідомлюючи, що вони оцінюють себе. Так, Г.Мейлі посилається на досвіді 40-50-х років К.Хантлі, В.Вольфа, С.Епштейна, у яких для виміру самооцінки використовувалося пред’явлення тайкома від випробуваних отриманих фотографій рук чи обличчя в профіль, записів голосу чи зразків почерку (Мейлі Г, 1975). Відомі приклади використання рефрактивних технік відносяться, проте, лише до

деяких аспектів “фізичного Я” – голосу, зовнішності, почерку. Але, чи можна розглядати мимовільну оцінку цих якостей як вираження загального самовідношення – це питання залишається відкритим [2, с.264].

Крім вище перерахованих методик і технік “Я-концепція” представлена ще одна спроба систематизації методик у колективній праці російських авторів А.В.Іващенко, В.С.Агапова, І.В.Баришникової. На думку вчених, класифікацію методик варто робити відповідно до розробленої ними моделі “Я-концепції”. Тому їх методики згруповані відповідно запропонованої ними структурою моделі “Я-концепції” за розділами і дозволяють діагностувати наступні компоненти: свідомість, самосвідомість, систему відносин, самопізнання, самовідношення, диспозиційну систему, саморегуляцію, самоконтроль і “образ Я”.

Відомі вітчизняні психологи Л.Ф.Бурлачук, С.М.Морозов вважають, що ілюстраціями до іншого підходу емпіричного вивчення самосвідомості є методики, запропоновані зарубіжними психотерапевтами Р.Ассаджолі і Ф.Перлом, яких методики спрямовані на розвиток і моделювання самосвідомості.

Італійський психіатр Р.Ассаджолі запропонував систему рефлексивних технік, спрямованих на розв’язання центральної проблеми людського життя – розуміння “свого Я”. На думку Р.Ассаджолі, психосинтез як кінцева стадія пізнання себе намагається керувати всіма протидіючими внутрішніми силами, допомагає розвивати й удосконалювати особистість, гармонізувати її відносини зі “своїм Я”. Комплекс методик, які входять у психосинтез, нараховує 20 основних методик-ситуацій, спрямованих на той чи інший аспект пізнання й усвідомлення себе. Усім методикам передує вступне слово психотерапевта, що допомагає настроїти особистість на серйозну плідну саморефлексію. Отже, техніки Р.Ассаджолі, будучи по суті послідовними рефлексивними питаннями, націлені і сприяють інтеграції, самоузагальненню себе в “цілісне Я” [3].

Психотерапевтичну лінію в моделюванні процесу самопізнання ми знаходимо і в працях Фредеріка Перлза, німецького психіатра, представника гештальтпсихології. У роботі “Досвіди психології самопізнання” він пропонує послідовну серію експериментів, спрямованих на відкриття себе, “свого Я” та його мобілізацію. У роботі представлено 7 основних ситуацій, що починаються з пояснення головного завдання експерименту. Ф.Перлз пропонує у своїй роботі інструкції, за допомогою яких особистість може відправитися в подорож до свого внутрішнього Я, під час якого

своїми зусиллями можна щось зробити для “свого Я” – знайти його, організувати на конструктивне використання, проживання свого життя.

Ці методи, на думку автора, не можна використовувати ізольовано, їх треба включати в живу єдність цілісного процесу життя особистості, і тільки тоді вони будуть сприяти прогресу її самопізнання, самоусвідомлення [4].

Отже, аналіз теоретичних підходів вітчизняних авторів досліджень “Я-концепції” дозволив зробити висновок, що побудова моделей “Я-концепції”, в основному, базується на розробках зарубіжних психологів (З.Фрейда, К.Г.Юнга, Р.Ассаджолі, Р.Бернса, У.Джеймса, К.Роджерса, М.Розенберга й ін.).

“Я-концепція” особистості – системне інтегральне психічне утворення, виражене в механізмах: когнітивному, емоційному, вольовому, поведінковому; уявлення, що акумулюють, знання суб’єкта про самого себе, особистісні значеннєві утворення; переживання суб’єктом оцінки і самооцінки власних властивостей і якостей, своїх можливостей і обмежень; цінності і виявляються в стратегіях життя.

Дослідження вітчизняних вчених у різних галузях психології дозволили узагальнити розрізнені дані з психологічної категорії “Я-концепція” і виділити її аспекти. У психології особистості – це система уявлень суб’єкта про самого себе, система установок, спрямованих на самого себе, система різних компонентів, система здійснення множинних Я.

Системні утворення, якими є особистість і “Я-концепція”, являють собою сплав, взаємопроникнення і виявляють нову багаторівневу, ієрархічну систему. “Я-концепція” включена у структуру особистості – нелінійну і самоорганізуючу систему, що утворюється в онтогенетичному розвитку. Вона виступає як її системна складова, наповненою підсистемою внутрішніх цінностей і цінностей соціальних.

Розглянувши різні підходи і точки зору на теоретичні і методологічні засади психологічного дослідження “Я-концепції”, ми прийшли до висновку, що методологічними принципами вивчення “Я-концепції” є: принцип гуманізму, єдності діяльності, свідомості й особистості, єдності свідомості й особистості, єдності суб’єкта пізнання і суб’єкта дії, творчої активності самовдосконалення, самодетермінації, відбитої суб’єктності, активної генно-середовищної кореляції, самодетермінації суб’єкта-носія самосвідомості, а також принципи, що відбивають специфічні особливості рівневих утворень “Я-концепції” особистості:

- рівнево-ієрархічний принцип, що утворює вертикальну структуру пізнання “Я-концепції”;
- онтологічний принцип, що відбиває включення “Я” в нові взаємини, нові взаємодії, наповняє “Я-концепцію” новим змістом, що підкреслює процесуальну сторону, оскільки “Я-концепція” має внутрішню підставу розвитку і саморозвитку, регуляції і саморегуляції;
- принцип полісистемності, що дає можливість розглянути “Я-концепцію” як самостійну систему і як підсистему взаємодіючих з нею систем, тобто розуміти “Я-концепцію” як сукупність елементів, що знаходяться в таких взаємозв’язках і в таких взаєминах, що утворюють визначену цілісність. Цей принцип описує екстернальні й інтернальні властивості “Я-концепції”;
- психосемантичний принцип, що відбиває систему значень суттєвих ознак “Я-концепції” особистості [5, С.17].

Складність структури “Я-концепції” особистості вимагає звертання до наступних методів: 1) організаційних (визначають стратегію і напрямок дослідження); 2) емпіричних (способи одержання наукових фактів); 3) методів обробки даних (кількісні і якісні методи аналізу емпіричних результатів); 4) інтерпретаційних (задають спосіб пояснення установлених фактів і їхніх зв’язків).

Серед перспектив подальшого дослідження може бути розробка цілісної, універсальної моделі формування складових самосвідомості школярів та розвитку самосвідомості студентів, в тому числі професійної.

Список використаних джерел

1. Бодалев А.А. Психология о личности / А.А. Бодалев. – М.: МГУ, 1988. – 188 с.
2. Бороздина Л.В. Что такое самооценка / Л.В. Бороздина // Психол. журн. – 1992. – Т. 13. – №4. – С. 99-100.
3. Булах І.С. Пріоритетні позиції у визначенні провідних компонентів та критеріїв розвитку особистості підлітка / І.С.Булах // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Психологічні науки: зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2001. – Вип. 12. – С. 102-112.
4. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов. – СПб.: Питер, 2000. – 528 с.
5. Дубровский Д.И. Проблема идеального / Д.И. Дубровский. – М.: Прогресс, 1983. – 275 с.
6. Психология современного подростка / под ред. Д.И.Фельдштейна. – М.: Педагогика, 1987. – 240 с.

7. Психология человека от рождения до смерти / Под. общ. ред. А.А.Реана. – СПб.: Прайм – ЕВРОЗНАК, 2002. – 656 с.
8. Психосинтез и другие интегративные техники в психотерапии / Под ред. А.А.Бадхена, В.Е.Кагана; [пер. с англ.]. – М.: Смысл, 1997. – 298 с.
9. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст / Х. Ремшмидт // Проблемы становления личности. – М.: Мир, 1994. – 320 с.
10. Эльконин Д.Б. Психическое развитие в детском возрасте: избранные психологические труды / Д.Б. Эльконин. – М.: Воронеж, 1995. – 416 с.

The article is devoted to the problem actual for teenagers, namely, that of forming the notion of self-conscious. Theoretical-methodological substantiation of the psycho-diagnostic set of instruments based on modeling and developing the self-conscious and creative potential of a personality, is represented in the article. The process of forming and developing the notion of self-conscious in teenagers and the originality of its components, “I-conception” and “I-image”, in particular, is analyzed. It is defined that “I-conception” is not only the product of self-conscious but a significant component of a person’s behavior, a kind of inner-personal education that determines its direction, activities, and conduct in the situation of choice and contact with people.

Keywords: self-conscious, “I-conception”, “I-image”, adolescence, psycho-diagnostic set of instruments.

Отримано: 05.02.2011

УДК 159.942:340.6

В.П. Сиротенко

Роль емоцій у професійній діяльності працівників ОВС

У статті розкривається вплив емоцій на здійснення професійної діяльності працівниками ОВС. Аналізуються питання професійної значимості протікання емоційних станів і значення емоцій у протіканні інших психічних процесів.

Ключові слова: професійна діяльність, співробітник органів внутрішніх справ, емоції, почуття, емоційна сфера особистості, емоційний стан, емоційне тренування.